

OSMANLI DEVLETİ'NDE KAMBIYO SÖZLEŞMELERİNİN TİCARET HUKUKUNA ETKİSİ

The Effect of Exchange Contracts on Commercial Law in the Ottoman State

Mustafa ÇAKICI*

Metin KIRATLI**

Özet

Ticaret Hukukunun önemi, günümüzde daha da artmıştır. Küresel ticaretin gelişmesine bağlı olarak ticaret hukuku ile birlikte diğer hukuk dalları da birbiriyle etkileşim içerisine girmiştir. Dünyada uluslararası ticaretin yaygınlaşması anlaşmazlıkları da uluslararası hale getirmiştir. Tarihte Osmanlı Devleti de kambiyo sözleşmeleri ile Avrupa ülkeleriyle ticarete bir iş birliği ve hukuken uyum süreci yaşamıştır. Kıymetli evrak üzerinden yapılan ticaret ve hukuk sistemi zamanla tüm ülkelerin birbirleriyle uyumlu hale gelmesiyle daha da gelişmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumlar oluşturularak, küresel düzen hukuken kurallara bağlı hale gelmiştir. Bu makalede, Osmanlı Devleti'nde ticari senetlerin kullanımında Avrupa'ya uyum süreci, poliçe kullanımının yaygınlaşmasının nedenleri ve kambiyo sözleşmeleri ele alınmıştır. Bu makalede yapılan yorum ve analizlerde resmî veriler ile arşiv belgeleri esas alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde 1838, 1843 ve 1860 Kambiyo Sözleşmelerinin günümüz hukukuna etkisi ve sebep-sonuç ilişkisi incelenmiştir. Kambiyo sözleşmelerinin Osmanlı Devleti'nde ticarete ve ticaret hukukuna etkisi, uygulanan politikaların sonuçları veriler üzerinden değerlendirilmiştir. Ayrıca Avrupa'nın ticarete ve ticaret hukukuna etkisi genel olarak örneklerle anlatılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kambiyo sözleşmesi, poliçe, ticaret hukuku, darsaadet bankası, cenevre konvansiyonu, brüksel konvansiyonu.

Abstract

The importance of Commercial Law has increased nowadays. International trade, which is formed as a result of transactions between businesses in different countries, brings results that concern other branches of law as well as Commercial Law. Also, international trade creates legal consequences that concern more than one country due

> Bu makale Etik Kurul İznine tabi değildir/This article is not subject to Ethics Committee Permission.

> Makale Geliş Tarihi/Article Received Date: 02.06.2022

> Yayın Kurulu Kabul Tarihi/Editorial Board Acceptance Date: 06.09.2022

* Dr., Hukuk Tarihçisi, mustafafuatcakici@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1691-3034>

** Dr., T.C. Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanı, cb.metinkiratli@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5203-2053>

to the parties being in different countries, the results and the disputes. After the increase in the trade volume, the increasing prevalence of policies and other commercial papers necessitated the harmonisation of commercial papers used between states. In order to remove the barriers to international trade, new agreements were signed with institutions such as the World Trade Organization, especially the United Nations and the European Union. This article discusses the efforts to harmonise commercial papers and the Ottoman Empire's developments. In the second half of the 18th century, it is understood from many documents that the use of exchange bills became widespread with the increase in foreign trade between the Ottoman Empire and Europe. The spread of exchange bills in the Ottoman Empire and frequent disagreements with foreign countries. In order to prevent these disputes, foreign exchange agreements have come to the fore. In this article, based on official data, the content of the 1838, 1843 and 1860 Exchange Treaties and the reasons for their need were examined, depending on the valuable papers used in the Ottoman Empire. The effects of these foreign exchange agreements on trade and commercial law in the Ottoman Empire were examined in general. The effects of the policies implemented by the Ottoman Empire on present-day commercial law are also discussed. In addition, the effect of Europe on trade and commercial law is explained with examples in general.

Keywords: Bill of exchange contract, bond, commercial law, bank of darsaadet, geneva convention, brussels convention.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dış ticarete kıymetli evrak ve özellikle poliçe kullanmayı ticari bir uygulama haline getirmiştir. Bu dönemde kambiyo sözleşmeleri ticaretin işleyişini kolaylaştırmak için gündeme gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde ticaret merkezi olan İstanbul, poliçe kullanımı ve kambiyo sözleşmelerinin gelişmesinde önemli rol üstlenmiştir. Osmanlı tüccarları, Avrupa ile ticarete poliçe kullanmaya başlamışlardır. Avrupa ile ticarete kazanç transferleri ortaklar arasında emre poliçe çekilmesiyle daha uygulanabilir ve hızlı hale gelmiştir. Bu durum kıymetli evrakın geçerliliğini gündeme getirmiştir ki kambiyo sözleşmeleri yapılması tercih edilmiştir. Fransız tüccarlar, İstanbul-Marsilya arasındaki işlemlerinde poliçe kullanarak ticarete ön plana çıkmışlardır. Çünkü İstanbul'daki tüccar Marsilya'da bulunan borçlu kişiye, Marsilya'daki tüccar da İstanbul'daki borçlu kişiye poliçe çekerek ticareti daha da geçerli kılmış ve hızlandırmışlardır.¹

Osmanlı Devleti, ticaretin kıymetli evrak üzerinden yapılması sırasında birtakım sorunlarla da karşılaşmaya başlamıştır. Bazı ülkelerde kesilen poliçeler diğer ülkede geçerli olmamış ve bu durum zaman zaman güven bunalımına da neden olmuştur. Ticarete baş gösteren bu poliçe geçerliliği durumu hükümet nezdinde de gündeme gelmiştir. Bu nedenle Osmanlı Hariciye

¹ Mustafa Çakıcı, '19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Kıymetli Evrakların Hukuki ve İktisadi İşlevleri' (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019) 286. Bu tezde geçen konular, ticaret hukuku açısından yeniden analiz edilerek bu makalede ortak yazarlar tarafından geniş biçimde yorumlanmıştır.

Nezareti, yaşanan olumsuz olayları dikkate alarak Rus ve Yunan uyruklu kişiler üzerine poliçe keşide edilmemesini 1854 yılında yayınladığı emirname ile duyurmuştur. Bu emirnameye göre Yunan-Rus kişiler üzerine keşide edilen poliçelerin geri toplanarak karşılığının nakden ödenmesi istenmiştir. Yeniden yapılacak poliçelerde ise şartların açık ve hukuken sağlam şartlara bağlanması örneklerle açıklanmıştır. Bu emirnameyi örnek alan Silistre Valisi Mehmet Sait, idaresindeki memurlara bu değişiklikleri bildirerek tedbirini almıştır.²

Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile yaptığı ticarete kıymetli evrakın kullanımı, poliçenin yaygınlaşmasına bağlı karşılıklı ticaret hukuku düzenlemelerini de gündeme getirmiştir. Avrupa ülkeleri diğer ülkelerle yapılan ticaretin kıymetli evrak ve poliçe üzerinden yapılmasını bir hukuki temele bağlamak adına 1885'te Anvers'te, 1888'de Brüksel'de toplantılar düzenlemiştir. 1889'da Uruguay'ın Başkenti Montevideo'da toplanan kongrede Milletlerarası Ticaret Hukuku Konvansiyonu çerçevesinde kambiyo senetlerinin birleştirilmesi ve uyumu projesi kabul edilmiştir. Fakat kabul edilen projeye rağmen tek düzen bir kıymetli evrak hukuku oluşmamıştır. Bu düzensizlik ticarete sorunlara yol açınca, Almanya ve İtalya 1908 yılında girişimde bulunarak ticaret hukuku düzenlemelerini gündeme taşımıştır. Bu girişimler sonucunda 1910 yılında Lahey'de bir konferans düzenlenmiştir. Lahey Konferansı'nda kıymetli evrak konusunda yeni bir tasarı gündeme gelmiştir. Bu tasarı nihayet 1912'de 27 devletin katılımıyla ikinci kez düzenlenen Lahey Konferansında kabul edilmiş, kambiyo senetleriyle ilgili uyum sözleşmesi imzalanmıştır. 1912 yılında yapılan Lahey Konferansı'na Osmanlı Devleti'ni temsilen Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi Başkanı Osman Bey delege olarak katılmıştır.³ Tüm dünyada poliçe, bono ve çek ile ilgili kanunların tek olmasını amaçlayan sözleşme, Osmanlı Devleti tarafından imzalandı.⁴ Dört yıl süren müzakereler sonucunda kabul edilen bu sözleşme de 1914'te dünya savaşının başlamasıyla tam anlamıyla uygulamaya geçirilememiştir.⁵

Osmanlı Devleti'nde ilk Ticaret Hukuku düzenlemelerinde Tanzimat Fermanı'nın etkisi olmuştur. Fransa'dan tercüme edilen düzenlemelere uygun biçimde 1838 yılında Meclis-i Ziraat ve Ticaret Komisyonu oluşturulmuş, Tanzimat Fermanı'nın kabulünden sonra 24 Mayıs 1839 yılında İstanbul'da Umur-ı Ticaret ve Ziraat Nezareti kurulmuştur. Modern anlamda Ticaret Kanunnâmesi 1850'de kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde ticaret hukukuna dair anlaşmazlıklar öncelikle şer'î hükümler çerçevesinde çözülmeye çalışılmıştır. Yabancı tüccarların şer'î hükümlere itirazı ve Avrupa ile ticarete

² 'BOA.C.HR, 185/9246; 17 B.' (1270).

³ 'BOA.ŞD, 2817/14.' (1328).

⁴ 'BOA.BEO, 4112/308337.' (1328).

⁵ Ali Şenyurt, '18 ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Poliçe Kullanımı ve Poliçeci Esnafı' (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 2016) 72.

sorunlar yaşanması nedeniyle 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunu tercüme edilmiş, “Kanunname-i Ticaret” adıyla 1850’de Osmanlı Ticaret Hukuku Kanunu yürürlüğe girmiş ve bu Kanun 1926 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.⁶ Söz konusu Kanun iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde ticaretin kapsamı, ikinci bölümde iflas (158 madde) ve kapsamı düzenlenmiştir. Bütün bunlarla birlikte, 1876 yılında Mecelle’nin yürürlüğe girmesi ile birlikte, hukuki ihtilaflar Mecelle’ye atıflar yapılmak suretiyle karma mahkemeler tarafından çözülmeye çalışılmıştır. Ancak yabancı devletlerin taraf olduğu ihtilafların Kanunname-i Ticaret ile değil de Mecelle ile çözüme kavuşturulması, taraf olan yabancı devletleri rahatsız etmiştir. Hatta söz konusu dönemde bu durum ilgili büyükelçilikler tarafından eleştiri konusu yapılmıştır.⁷

Osmanlı Devleti’nin hem kendi içerisinde gayrimüslimlerle olan ticareti hem de Avrupa ülkeleriyle ticaretin yaygınlaşması, para yerine kıymetli evrakın kullanılmasını zorunlu hale getirmiştir. Kıymetli evrakın yaygın kullanımı beraberinde anlaşmazlıkları da getirmiştir. Bu anlaşmazlıkları azaltmak adına da kambiyo sözleşmeleri gündeme gelmiştir. Bu sözleşmeler içerisinde 1838, 1843 ve 1860 Sözleşmeleri günümüz kambiynosunun ilk temellerini oluşturmaktadır. Bu kapsamda çalışmada öncelikle 1838, 1843 ve 1860 tarihli kambiyo sözleşmeleri ele alınarak ilgili döneme ait veriler ışığında söz konusu kambiyo sözleşmelerinin uygulamasına yönelik bilgiler verilmiştir. Daha sonraki aşamada ise Osmanlı’nın örfi teamüllerinin Türk Ticaret Hukukundaki etkisi tartışılmıştır.

I. 1838 TARİHLİ KAMBIYO SÖZLEŞMESİ

Osmanlı Devleti’nde ilk kambiyo sözleşmesi, ticarete uygulamaların merkezi konumundaki İstanbul’da ikamet eden çeşitli ülke tüccarlarıyla yapılmıştır. Osmanlı’da Darbhâne-i Âmire tarafından teminat verilmiş bir sarraf ile yabancı bazı tüccarlar arasında 1838 yılında poliçe ile ilgili bir sözleşme yapılmıştır. Bu sözleşmenin şartlarını incelediğimizde Avrupa ile yapılan ticaretin Osmanlı’da ticaret hukukunu nasıl değiştirdiğini de görüyoruz. Bunu anlamak adına sözleşmenin şartları aşağıda verilmiştir:⁸

Madde 1: Sözleşmeyi imzalayan sarraf, Darbhâne-i Âmire teminatıyla Avrupa üzerine yani Londra, Paris, Marsilya, Trieste, Cenova, Livorno ve benzeri yerlere sterlin fiyatı 98 kuruş olmak

⁶ M Macit Kenanoğlu, Ticaret Kanunnâmesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticaret Hukuku (1. Baskı, Lotus Yayınevi 2005) 17–19.

⁷ Kılınc A ve Karakaya H, Batılı Devletlerin Karma Ticaret Mahkemelerinde Mecelle’nin Uygulanmasına Yönelik Eleştirilerin Değerlendirilmesi, 2022, 2(1) Kırıkkale Hukuk Mecmuası, 59-89.

⁸ ‘BOA.HAT, 1627/11-1-1.’ (1838).

üzere her hafta, ticarî işlemler için gerekli olacak poliçe kâğıdını tedarik etmeyi üzerine alır.

Madde 2: Anlaşmada belirtilen kâğıtların gönderilmesine 2 sene süre ile devam edilecek ve bu işin kesintiye uğramamasına dikkat edilecektir. Süre sona ermeden hiçbir sebeple bu iş tatil edilmeyecektir.

Madde 3: Belirlenen Sarraf, adı geçen tüccarların ilgili paranın tahmin edilemeyen değer artışından doğacak zararlarını azaltmak için zikredilen sözleşme süresinin sona ermesinden altı ay önce sözleşmeye devam edileceğini veya sona erdirileceğini tüccarlara ilan etmeyi taahhüt eder.

Madde 4: Adı geçen tüccarlar, yukarıda açıklanan hususlara dair verilen kefaletle Osmanlı ürünlerinin dışında yabancı ülkelerden getirilen ticarî mal ve ürünler için %2 vergi ödemeyi teklif ve taahhüt ederler.

Madde 5: Sözleşmede teklif edilen vergi, gümrük vergilerinin üçte ikisini teşkil etmektedir. Bu konuda yeni tarife ile konulacak nizamlar esas alınacaktır. Bu teklif, her ay başında hesap edilerek altı ayda bir defa sarrafa ödenecektir. Gümrük vergilerini peşin olarak ödeyen itibarlı tüccarların verecekleri tahviller, sarrafın tercih ettiği tüccarın kefaletiyle kabul edilecektir.

Madde 6: Sözleşmede iki yıllık sürenin sona ermesinden altı ay önce zikredilen poliçe kâğıtlarının gönderilmesi hususu geciktirilirse, zikredilen %2 oranındaki vergi iptal edilecektir. Bu kesinti maddesinden dolayı tüccarların masraflarına karşılık olmak üzere birikmiş vergiler, “tazminat” adıyla terk edilecektir. Sarrafa verilen ve henüz vadesi gelmemiş olan tahvillere itibar edilmeyerek sahiplerine verilecektir.

Madde 7: Bu sözleşme, tüccarlarla Darbhane-i Âmire'nin güvence verdiği sarraf arasında özel bir sözleşmedir. Düşünülen ve düşünülmeyen hiçbir sebeple Osmanlı Devleti'nin, bu sözleşmede yazılı şartlar mevcut olmadıkça zikredilen %2 oranında ki vergiyi talep ve iddia edemeyeceği ve söz konusu iki yılın tamamlanmasından sonra bu vergiye bir emsal nazarıyla bakamayacağı sözleşmeye kesin bir dille yazılmıştır.

Madde 8: Bu sözleşme iki tarafça imza edilip Darbhane tarafından kefil olunarak Padişah Fermanı gereğince yürürlükte olacaktır.

Bu sözleşmedeki maddelerden de anlaşıldığı üzere sterlin fiyatının 98 kuruşu aşmaması amaçlanmıştır. Ancak bu sözleşmeye dair daha önce Darphane tarafından kambiyo istikrarı için kullanılan Fransız tüccar Alleon, çekincelerini sunmuştur. Bu çekinceleri şöyle özetlemek mümkündür:⁹

Bu sözleşme genel olarak değerlendirildiğinde birinci madde ile Avrupalı tüccarların doğrudan Darbhane-i Âmire ile sözleşme yapmak yerine Osmanlı Devleti'ni temsilen bir sarrafla sözleşme yapmaları aslında devlete güven duymadıklarını ortaya koymaktadır. Sözleşme için Darphane'nin kefaletini istemeleri bir bakıma hazine garantisi olarak da değerlendirilebilir. Osmanlı Devleti'ni temsil eden sarrafın, Avrupa'ya keşide ettiği poliçelerin sermayesini hazineye vermesi zorunlu kılınmıştır. Bu sebeple, poliçeler reddedildiği durumda adı geçen tüccarlar Avrupa'da kabul edilmeyen poliçelerinin masraf, dellaliye ve faizini Darbhane-i Âmire'den almayı garanti altına almışlardır. Hatta sözleşmede böyle bir kayıp halinde paraların Darphane tarafından ödenmesinin geciktirilmeyeceği de yazılı olarak garanti edilmiştir. Tarafların kazançlarını garanti etmek için haftada bir defa Viyana, Paris ve Londra üzerine poliçe çekilmesi kabul edilmiştir. Avrupa'nın o dönemde ticaret merkezleri İngiltere, Fransa ve Avusturya dışında diğer ülkelerin de bu kapsama alınması, bir bakıma devlet hazinesine fayda yerine yük getirmiştir.

Bu sözleşmenin üçüncü maddesinde devlet tarafından görevlendirilen sarrafın sözleşmenin iki senelik süresi sona ermeden altı ay önce karşı taraflara sözleşmeye devam edilip edilmeyeceğine dair haber vermesi şartı bir anlamda Avrupalıların kendisini garanti altına alma niyetlerinin bir sonucudur. Ayrıca sözleşmeyi imzalayan sarrafın altı ay önceden Darbhane-i Âmire'nin niyetini bilmesi de mümkün gözükmeyecektir. Hem sarraf hem de Darphane arasında muhtemel bir uyumsuzluğa da kapı açmaktadır. Ayrıca sözleşmede inisiyatifin sarraf ve tüccarlara bırakılması, muhtemel bir ekonomik krizde önceden bilinmesine bağlı olarak, birçok kişinin altın ve paralarını poliçeye yatırarak paranın yurt dışına gitmesine neden olması ihtimalini meydana getirmiştir. Bu sözleşmenin riskleri kötü niyetli kullanıldığında sterlinin fiyatının hızla artacağı anlaşılmaktadır.

Bu sözleşmenin dördüncü ve beşinci maddelerinde vergi tarifeleri henüz düzenlenmediğinden sözleşmede geçen %2 oranında vergi, yeni tarife ile konulacak gümrük vergisinin üçte ikisini teşkil edeceğinden bunun tahsilinde büyük zorluklara sebep olmaktadır. Sözleşmedeki %2'lik verginin sarrafa ödenmesi kabul edilmiştir ki bu durum Avrupa'lı tüccarların devlete güvenmediğini ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti'nin bu şartı kabul etmesi de bir bakıma kendi büyük şansına uymamaktadır.

⁹ 'BOA.HAT, 1627/11-6-1.' (1838).

Bu sözleşmenin sekizinci maddesinde tüccarların sözleşmenin Padişah tarafından onaylanmasını şart koşmaları, sözleşme sebebiyle ortaya çıkabilecek suistimallere kapı açmaktadır. Bu nedenle sözleşmeye imza koymayan tüccarların, mensup oldukları devletin büyükelçileri aracılığıyla korunmak ve sözleşme şartlarından yararlandırılmak istemeleri beklenebilir. Bu sakıncanın giderilmesi için sözleşmenin, İstanbul'daki yabancı devlet büyükelçileri tarafından onaylanmasını temin etmek gerekir.

II. 1843 TARİHLİ KAMBIYO SÖZLEŞMESİ

Osmanlı Devleti, ticarete poliçe kullanmaya başlamasıyla birlikte döviz fiyatlarındaki artışla karşı karşıya kalmıştır. Dövizdeki sürekli artışın önüne geçebilmek için önlemler alınmıştır. Bu önlemler kapsamında Osmanlı Devleti'ni temsilen Maliye Müşiri Safveti Paşa ve Darbhane-i Âmire Nazırı Tahir Bey ile Avusturya uyruğundan Baltazzi ve Fransa uyruğundan Alleon isimli tüccarlar 29 Mayıs 1843 tarihinde iki yıl süreli bir sözleşme imzalamışlardır. Bu sözleşme ile sterlin fiyatının iki yıl süreyle 110 kuruşa düşürülmesi ve sabitlenmesi hesaplanmıştır. Bu sabit kur düzeninin başarılması için Alleon ve Baltazzi adlı tüccarlar, İstanbul'da ikamet eden diğer tüccarların alışverişlerinde kullanacakları kambiyoyu sağlamak için sözleşmede belirtilen fiyattan üç ay vadeli poliçe yazmayı taahhüt etmişlerdir.¹⁰ Osmanlı Devleti'nin imzaladığı 1843 tarihli sözleşme ile Alleon ve Baltazzi bazerganlara, sermaye olmak üzere borç para ile bazı tekel hakları ve imtiyazlar verilmiştir. Bu sözleşmenin genel özellikleri şöyledir:¹¹

- Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından Mısır taksitleri için hazineye gönderilen yıllık 29 milyon 999 bin 992 kuruş dörde bölünecek, üç ayda bir 7 milyon 499 bin 992,5 kuruş olarak Alleon ve Baltazzi'nin Mısır'daki ortaklarına teslim edilecektir. Paranın teslim edildiğini gösteren teslim makbuzları Alleon ve Baltazzi'ye ibraz edildiği tarihten 61 gün sonra, söz konusu para, adı geçen tüccarlar tarafından Maliye Hazinesi'ne ödenecektir.¹²
- Tokat Kalhanesi ve Gümüşhane Madeni'nden elde edilen kıvılcık bakırdan Osmanlı Devleti ve Tokat esnafının ihtiyaçlarının dışında kalan bakır miktarının tamamı, 1843 Temmuz'undan itibaren iki yıl süreyle gümrüksüz ve vergisiz bir şekilde adı geçen iki tüccara satılacaktır. Bu sürede kalhane

¹⁰ 'BOA., İ.MSM, 20/485.' (1259).

¹¹ 'BOA., İ.MSM, 20/485-1-1.' (1259).

¹² 'BOA., İ.MSM, 20/485-1-1.' (1259). Zikredilen para, Mısır tarafından hazineye gönderilen yıllık 1 milyon 333 bin 333 direkli riyal olup bir direkli riyal 22,5 kuruş itibara alınmıştır. Bu hesaptan adı geçen para, toplam 29 milyon 999 bin 992 kuruşa karşılık gelmekteydi 'BOA.İ.MSM, 20/485-1-1.' (n 11).

bakırının kıyyesi 11 kuruş, Gümüşhane bakırının kıyyesi ise 10 kuruştan hesap edilecektir. Sözleşme süresinde hiçbir kimseye veya yabancı ülkeye zikredilen bakırlardan satış yapılmayacaktır.

- Sözleşmenin geçerli olduğu 1843 Haziran ayından itibaren iki yıl süreyle Osmanlı Devleti'nde üretilen zeytinyağı öşrü, satış memurları tarafından tutanaklarda yazılı fiyattan yapılacaktır. Avrupa'ya gönderilecekler için ise satın alan kişinin vereceği fiyattan 6 kuruş indirim yapılacaktır. Alleon ve Baltazzi bazerganlara yarı fiyatına satılacaktır. Zeytinyağının, vergi ve diğer masraflar satıcıya ait olmak üzere gemi yanaşabilir bir iskeleye nakledilmesi şarttır. Ayrıca Osmanlı Hükümeti tarafından her kantarda 6 kuruş, "nimet" adıyla tüccarlara paraverilecektir.
- Osmanlı'da kambiyo istikrarına katkıda bulunmak için altılık, beşlik, yarımlik, çeyrek ve ufak para basımı yapılmayacaktır. Yeni altın ve gümüş paralar ile yeni sikkelerin basılmasından önce Darbhane-i Amire tarafından satın alınacak altın ve gümüş fiyatı 110 kuruşa denk gelen sterlin fiyatını aşmamasına çaba gösterilecektir.
- Osmanlı Devleti'nde sterlinin fiyatı, 110 kuruşun altına inerse ve Darbhane-i Amire de Avrupa'dan altın ve gümüş almak isterse bu ihtiyaçlar Alleon ve Baltazzi marifetiyle getirilecektir.
- Sözleşme kapsamında Alleon ve Baltazzi bazerganlar, Mısır taksitleri ile bakır ve zeytinyağından elde edilen paraları sözleşme süresince Avrupa'da yıllık 80.000-85.000 keseyi, yani 40-42,5 milyon kuruş parayı sermaye olarak göstereceklerdir.
- Sözleşme süresinde çıkabilecek bir savaş halinde ticarî malların Avrupa'ya nakledilmesi mümkün olmaz veya buna benzer sebeplerle taksitler gelmezse Alleon ve Baltazzi bazerganlar, duruma çözüm bulununcaya kadar, ilgili sözleşme hükmünü feshetmeye yetkilidir.
- Osmanlı Devleti, sözleşmenin vadesinin sona ermesinden önce İstanbul'da Avrupalı bir kimsenin banka açmasına hiçbir şekilde izin vermeyecektir.
- Osmanlı Devleti, sözleşmede belirtilen şart ve nizamları tamamen yerine getirmediği, Baltazzi ve Alleon sözleşmeden sorumlu tutulmayacaktır. Ancak adı geçen tüccarların, teşebbüsleri sebebiyle uğradıkları zararlar, bu husustaki takdim edecekleri defter incelenip onaylandıktan sonra "tazminat" olarak devlet tarafından kendilerine ödenecektir.
- Osmanlı Devleti, bu sözleşme ile bir bakıma ülkede yabancı para ile ticareti kontrol etmeye çalışmıştır. Kaldı ki bu sözleşme bittikten sonra Jacques Alleon ile 1845 Eylül ayından başlayıp 1847 Şubat ayına kadar süren iki ayrı sözleşme daha imzalanmıştır. Alleon'un sözleşme bitiminden sonra yeniden bir anlaşma yapmak istememesi nedeniyle de Baltazzi ile 1847 yılı mart ayı ile 1848 Şubat ayı arasındaki dönemi kapsayan başka bir sözleşme yapılmıştır.

Jacques Alleon ve Emmanuel Baltazzi'nin iş birliği yapması ve ortaklık kurması üzerine 1848 Mart ayı ile 1849 Şubat ayı arasında kapsayan bir yıllık dönem için bu iki tüccarla yeni bir kambiyo sözleşmesi daha imzalanmıştır.¹³

Osmanlı Devleti'nin bu iki tüccarla ayrı ayrı veya birlikte imzaladığı sözleşmeler sayesinde 1843-1845 dönemi genel olarak problemsiz geçmiştir. Bu dönemde sözleşmenin şartlarına uyulmadığına dair Baltazzi ile ilgili bazı şikâyetler söz konusu olmuş, bazı tüccarlar Baltazzi'nin rüşvet aldığını ve taahhütlerini yerine getirmediğini gerekçe göstererek şikâyette bulunmuşlardır. Tüccarların şikâyetleri nedeniyle Baltazzi şüpheli bir kişi haline gelmiştir. Bu şikâyetler, Alleon'un Baltazzi ile birlikte çalışmak istemediğini bildirmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti de bu şaibeler ve Alleon'un Baltazzi'yi istememesi gibi gerekçelere bağlı olarak sadece Alleon ile kambiyo sözleşmesi yapmıştır. Osmanlı Devleti, tüccarların kendi aralarında rekabet etmesi, sözleşmenin uygulanmasında ortaya çıkan aksaklıklara bağlı 1845 Eylül ayı ile 1846 Ağustos ayı arasında birtakım sorunlar yaşamıştır. Çünkü sermaye olarak gösterilen Mısır vergisi altı ay ödenmeyince sözleşmenin tarafı Alleon, yoğun şikâyetlere başlamıştır. Bu şikâyetler sonucunda da hazine, Alleon'a tazminat ödemiştir. Bu olumsuz vakaların yaşandığı Eylül 1846-Şubat 1847 arası altı aylık dönem sorunsuz atlatılmıştır. Osmanlı Devleti ödemelerde sorun yaşayınca, 1847 Mart-1848 Şubat dönemi için maktu masraflar ödenememiştir. Bu nedenle de Alleon'la yeni bir anlaşma yapılamamıştır. Tüccarların sık sık şikâyet ettiği Baltazzi, hazineye daha düşük bir teklif vererek bu dönemdeki kambiyo sözleşmesinin tarafı olmuştur. Tıpkı Alleon'da yaşanan Mısır vergisinin anlaşma yapılan kurdan farklı kurlardan transfer edilmesi sebebiyle Baltazzi'ye de hazineden ek tazminat ödemesi yapılmıştır. Osmanlı Devleti belirli tüccarlarla yaptığı kambiyo sistemini 1848 Mart-1849 Şubat döneminde emanet usulüyle yapmaya başlamıştır. Bu usule göre kambiyo sözleşmesinden meydana gelecek kâr ve zarar devlete ait olmuştur. Tüccarlara bu iş karşılığında %0,5 komisyon ve yıllık %5 faiz verilmiştir.¹⁴

Osmanlı Devleti'nin 1848-1849 yıllarında belli tüccarlarla sözleşme imzalamayıp emanet usulünde çalışmış olmasında Avrupa'da 1848 İhtilallerinin meydana getirdiği ekonomik daralmanın da etkisi olmuştur. Çünkü Avrupa'da yaşanan karmaşa Osmanlı Devleti ihracatını azaltmıştır. Ürünlere talep azaldığı için de fiyatlar düşmüştür. Bu ekonomik daralma ve fiyat düşüşleri, Avrupa'ya çekilen poliçelerin karşılık bulmamasına neden olduğu gibi emanet usulünden dolayı Osmanlı Devleti'nin masrafları da olağanüstü artmıştır.¹⁵

¹³ Hüseyin Al, Osmanlı Devleti'nde Kambiyo İstikrarı Uygulaması (1839-1863) (1. Baskı, Birleşik Yayınevi 2011) 24.

¹⁴ Al (n 13) 24.

¹⁵ Al (n 13) 25-29.

III. DERSAADET BANKASI VE 1860 KAMBİYO MESELESİ

Osmanlı Devleti'nde Dersaadet Bankası, Avrupa'da karmaşanın yaşandığı dönemlere denk gelen 1849 yılında kuruldu. Bu bankanın kurucusu ve sermaye sahipleri Osmanlı hükümeti ile Avrupalı tüccarlar Jacques Alleon ve Emmanuel Baltazzi'dir. Bu bankanın sermayesi 25 milyon kuruştur. Osmanlı hükümetinin hissesi ise 10 milyon kuruştur.¹⁶ Dersaadet Bankası, 30 Mayıs 1849 tarihinde bankacılık faaliyetlerine başlamıştır. Bu banka ilk olarak nakit kaimelerin belli bir iskonto ile değişimini sağlamayı ve kambiyo istikrarını temin etmeyi amaç olarak belirlemiştir. Osmanlı Devleti'nin Alleon ve Baltazzi ile yaptığı kambiyo sözleşmeleri sırasında yaşanan aksaklıklar ve tüccarlarla yaşanan sorunlar, aslında bu bankanın kurulmasında etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin imzaladığı sözleşmeler ile daha önce "emanet" yöntemiyle Alleon ve Baltazzi'ye ihale edilen kambiyo istikrarı, artık banka aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Dersaadet Bankası, açıldıktan sonra 1852 Aralık ayı başına kadar emanet yöntemiyle kambiyo istikrarını sürdürmede başarılı olmuştur. Aralık 1852'de poliçe çekmeye son vermiştir.¹⁷ Banka, tıpkı eski sözleşmelerde olduğu gibi, Mısır vergilerini kambiyo istikrarı uygulaması için karşılık olarak göstermiştir.¹⁸ Bu bankanın çalışmaya başlamasıyla keşide edilen poliçe tutarlarında da istikrarlı bir süreç yaşanmıştır. 1849-1853 yılları arasında Dersaadet Bankası'ndan Fransa ve İngiltere'ye keşide edilen poliçe tutarları Tablo 1'de gösterilmiştir:

Tablo 1: Dersaadet Bankası'ndan Fransa ve İngiltere'ye Keşide Edilen Poliçe Tutarları (1849- 1853/Kuruş)

Keşide Yılı	Avusturya (Viyana)	Fransa	İngiltere	Ülkeler Toplamı	Ülkeler Toplamı Değişim Oranı
1849 Mart-1850 Mart	6.555.300	168.225.100	636.479.000	811.259.400	
1850 Mart-1851 Mart	-	71.444.700	362.557.000	434.001.700	-46,50%
1851	-	36.117.535,8	127.588.860	163.706.395,8	-62,28%
1852	-	20.516.161,8	412.879.025	433.395.186,8	164,74%
1853	-	-	46.672.105,8	46.672.105,8	-89,23%
Ara Toplam	6.555.300	296.303.498	1.586.175.991	1.889.034.788	-
1850 Mart - 1852 Kasım ¹⁹	-	279.343.600	238.036.900	517.380.500	-
Toplam	6.555.300	575.647.098	1.824.212.891	2.406.415.288	-

Kaynak: BOA.MAD.d, 12495; 12496; 12497; 12498 ve 12499 numaralı defterler.

¹⁶ Üzeyir Serdar Serdaroğlu, 'Osmanlı Devleti'nde İlk Banka: Dersaadet Bankası ve Poliçe İşlemleri' (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 2011) 55.

¹⁷ Haydar Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi* (Alpay Kabacalı ed, Türkiye Bankalar Birliği 1997) 27- 29.

¹⁸ Al (n 13) 34.

¹⁹ Bu tablo satırındaki veriler Osmanlı Devleti'nin İstanbul dışındaki şehirlerine aittir.

Tablo 1’den de anlaşılacağı üzere Dersaadet Bankası döneminde Viyana, Marsilya, Paris ve Londra’ya poliçeler keşide edilmiştir. Bu poliçe tutarlarının yaklaşık %76’sı İngiltere üzerine çekilmiştir. 1850 Mart-1852 Kasım döneminde keşide edilen poliçelerin 517 milyon 380 bin 500 kuruşu, İstanbul dışındaki şehirlerden Avrupa’ya keşide edilmiştir. İstanbul dışında çekilen poliçelerin de eklenmesiyle devlette poliçe kullanımının istikrarlı biçimde arttığı görülmektedir. Dersaadet Bankası’ndan her ay ortalama 10’ar günlük aralıklarla Avrupa’ya poliçe keşide edilmiştir.²⁰ Fakat süreçte bazı sorunlar da ortaya çıkmıştır. Örneğin bankadan hatır poliçeleri çekilmesi ticarete bazı karşılıksız poliçeleri gündeme getirmiştir. Ayrıca ilgili bankanın sermayesinin yetersiz olması da büyük ölçekli ticari ödemelerin yapılamamasına neden olmuştur. Yüksek bedelli poliçelerin bedellerinin ödenmemesi, bankanın zarar etmesine ve 1852 yılı sonlarında 35 milyon kuruş zararla kapanmasına yol açmıştır.²¹ Bu bankanın kurucuları arasında yer alan Alleon ve Baltazzi, banka kurulduktan sonra da bireysel olarak Avrupa’ya poliçe çekmeye devam etmişlerdir.²²

Osmanlı Devleti, Dersaadet Bankası’nın kapanmasından sonra kambiyo istikrarı için yine emanet usulüyle çalışmalarını devam ettirmiştir. Ancak 1859 yılında Galata bankerleri bir araya gelerek 13 Mayıs 1860’ta Şirket-i Maliye adıyla teşkilatlanmışlardır. Bu oluşum, günümüzdeki genel anlamda Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinin çalışma şekline benzetilebilir. Bu teşkilat, kendi ticari faaliyetlerinin düzenli olması gayesi ile de Osmanlı hükümeti ile yeni bir kambiyo sözleşmesi yapmıştır.²³ Bu sözleşme, Osmanlı hükümeti adına Maliye Nazırı Hasip Paşa, şirket adına Camondo, Zarifi ve Aristidi Baltazzi adına ise Tubini arasında imzalanmıştır. Bu teşkilat zamanla “Sarraflar Cemiyeti” olarak da adlandırılmaya başlamıştır. Bu teşkilat veya şirketin en büyük ortağı ise Theodore Baltazzi olmuştur. Bu teşkilat-şirket ile yapılan sözleşmeyle, 10 yıllık sözleşme süresince sterlinin fiyatının 110 kuruş seviyesinde sabit kalması garanti edilmiştir. Bu şirket, fiyat istikrarı için Londra’ya 3 ay vadeli poliçeler çekilmesini, poliçe bedellerinin beşlik, altılık ve gümüş mecdiye ile ödenmesini taahhüt etmiştir. Bu anlaşmaya göre bir sterlinin 25 frank 10 santim paritesi üzerinden sabitlemesi ve Marsilya’ya 3 ay vadeli poliçeler keşide edilmesi sağlanmıştır. Bu işlemlerin karşılığı-garantisi olarak da İzmir, Edirne, Filibe ve Saruhan öşürlerinden üç ayda bir 20 bin Osmanlı Lirası ayrılması karara bağlanmıştır. Osmanlı Devleti’nin yaptığı bu sözleşmeyle Şirket-i Maliye

²⁰ ‘BOA.MAD.d, 12495; 12496; 12497; 12498 ve 12499 Numaralı Defterler.’

²¹ Edhem (F) Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi* (Ayşe Berktaş, Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi 1999) 22–23.

²² Al (n 13) 34.

²³ Nuran Koyuncu, ‘Osmanlı Devleti’nde Sarrafların Mültezimlere Kefillliği’ (2016) 5 İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 295, 298–303.

mensupları, 1861 krizine rağmen itibarlarını korumak için Avrupa'ya poliçe keşidesine devam etmişlerdir. Osmanlı Devleti, kambiyo işlemlerini yeni bir banka kurarak kendisi yapmak istemişse de bu sözleşme nedeniyle bu planından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Şirket-i Maliye de, bir süre sonra Osmanlı Devleti ile çalışmak istememesine rağmen sözleşmeye bağlı kalmıştır. Osmanlı Devleti'nde 1863 yılında Osmanlı Bankası'na "merkez bankası" statüsü verilmiştir. Böylece bu şirket ile yapılan sözleşmenin sona ermesiyle devlet de kendi merkez bankası üzerinden işlem yapmaya başlamıştır. Hem devlet hem de şirket imzaladıkları sözleşmeden zamanla zarar etmeye başladığından, karşılıklı görüşmeyle 1865 yılı sonlarında sözleşme sonlandırılmıştır. Böylece imzalanan kambiyo sözleşmesi feshedilmiş ve şirkete 160 bin mecediye altını fesih tazminatı ödenmiştir.²⁴

Osmanlı Devleti, muhtelif kişi ve kurumlarla kambiyo sözleşmeleri yaparken Osmanlı parasının değerinin korunmasını; mal, eşya ve gıda fiyatlarının yükselmesinin önlenmesini ve devlet hazinesi ile halkın artan fiyatlardan zarar görmesini önlemeyi amaçlamıştır.²⁵ 1838 Sözleşmesi ile sterlinin 98 kuruşu aşmaması ve sabit tutulması amaçlanmıştır. Fakat sözleşmeye rağmen sterlin, 1838 yılında 107,25 kuruşa yükselmiş, 1839 yılında da 106,75 kuruş seviyelerine gerilemiştir. Osmanlı Devleti'nin kambiyo sözleşmeleriyle döviz fiyatını sabitleme hedefi tam olarak gerçekleşmemiştir.²⁶

Osmanlı Devleti'nin imzaladığı 1843 yılındaki kambiyo sözleşmesiyle de sterlinin fiyatının 110 kuruşu aşmaması amaçlanmış ve 1844 yılında 110 kuruşta sabit kalmıştır. Bu sözleşme sayesinde kambiyo istikrarı sağlanmıştır. Osmanlı Devleti, ülkede kambiyo istikrarı sağlamak için Alleon ve Baltazzi gibi tüccarlarla iş birliği yapmıştır. Bu tüccarlarla yapılan dört kambiyo sözleşmesi ve kurulan Dersaadet Bankası, kambiyo istikrarı için önemli rol oynamıştır. Bu sözleşmeler döviz istikrarının sağlanmasında etkili olmuştur. Örneğin 1844-1852 yılları arasında sterlin ortalama 110 kuruştan 114,65 kuruşa yükselmiştir. Sterlinin bu dönem içinde %4'lük gibi kısmi değer artışı ticaretin güven içinde yapılmasını sağlamıştır. Bu tüccarlarla yapılan iş birliği sayesinde kurulan Dersaadet Bankası'nın kapanması kambiyo istikrarının bozulmasının başlangıcı olmuştur. Hazine, 1859 yılına kadar herhangi bir kişi veya kurumla kambiyo sözleşmesi yapamadığı gibi sterlinin kuru 1854 yılında bir önceki yıla göre %17,5'lik büyük bir artış göstermiştir. Bu kur artışı istikrazlarla önlenmeye çalışılmışsa da 1858 yılında 145 kuruş seviyelerine kadar yükselmiştir.²⁷ Bu kur artışına çözüm olarak devlet, kambiyo istikrarını

²⁴ Al (n 13) 49-56.

²⁵ Al (n 13) 60.

²⁶ BOA.C.HR, 2171; BOA.D.BŞM.DRB.d, 542/38; 545/4; 577/7; 599/36 ve 626/49; BOA. HAT, 1627/11 numaralı belgeler.

²⁷ BOA.C.HR, 2171; BOA.D.BŞM.DRB.d, 542/38; 545/4; 577/7; 599/36 ve 626/49; BOA.

sağlamayı taahhüt eden tüccarlara kur farkından kaynaklanan zararları ödeme garantisi vermiştir. Bu tüccarların Avrupa'ya çektikleri poliçeler için komisyon da verilmeye başlanmıştır. Hazine, gelirlerinin önemli bir kısmını bu kur yükselmesini önlemek için atılacak adımlar için ayırmıştır. Hazinesinin üzerinde önemli bir yük haline gelen kurlar arasındaki fark, 1862 yılında 375 bin lira sermaye ihtiyacına neden olmuştur. Hazinesinin ek gelir ihtiyacı bu sistemin devlet için ne kadar büyük bir yük haline geldiğini de göstermektedir.²⁸

IV. KAMBIYO SÖZLEŞMELERİNİN UYGULAMASI

Günümüzde Türk hukuk sisteminde kambiyo senetleri; poliçe, bono ve çekdir. Türk Ticaret Hukukunun yazılı başlangıcı Osmanlı Devleti'nden de önceye dayanmaktadır. Fakat Osmanlı Devleti'nin Avrupa ülkeleriyle hukuk alanında uyum süreci Cumhuriyet Döneminde yapılan değişikliklere uyumu kolaylaştırmıştır. Osmanlı Devleti ile Avrupa ülkeleri uluslararası ticarete para yerine kambiyo senetleri (ticarî senetler) kullanarak bu hukuk birliğini önemli ölçüde oluşturmuşlardır. Poliçe, bono ve çekten oluşan kambiyo senetleri ticarete geçerli ödeme aracı olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde II. Mahmut döneminde Osmanlı parasının ayarı sürekli düşmeye başlamıştır. Bu durum, Osmanlı parasının yabancı paralar karşısında değer kaybetmesine sebep olmuştur. 1814 yılında sterlin 50 kuruşken, üç yıl sonra %100 artarak 100 kuruşa yükselmiştir. Osmanlı hazinesinin çare olarak tüccarlarla sözleşme imzalaması, 1834 yılından itibaren Darbhane-i Âmire üzerinden poliçe keşide ettirilmesi bu kur istikrarının sağlanması içindir. Osmanlı kayıtlarında “Avrupa üzerine fûrûht olunan poliçât” şeklinde geçen listelerde birçok tüccarın ismi ve keşide ettikleri poliçeler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. İstanbul'daki tüccarlardan Alleon Bazergan'ın, Avrupa'ya sattığı poliçelerin Darbhane-i Âmire için keşide edildiği belirtilmiştir.²⁹ Bu keşide edilen poliçelerin aslında Osmanlı Devleti'nin yaptığı sözleşmeler çerçevesinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Osmanlı'dan Avrupa'ya veya Avrupa'dan Osmanlı'ya çekilen poliçelerle ilgili istatistikler, arşivden elde edilebilen kayıtlara dayalı olsa da bu kayıtlardan başka gelecekte yeni bilgi ve belgelerin çıkması muhtemeldir. Çünkü Tanzimat sonrasına ait kayıtların önemli bir kısmı Osmanlı Arşivi'nde henüz araştırmaya açılmamıştır. Maliye

HAT, 1627/11; BOA.MAD.d, 12495; 12496 ve 12499; Maliye Nezâreti Vâridât Muhasebesi Kalemî Defterleri (BOA.ML.VRD.d), 2565 numaralı belge ve defterler; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi* (3. bsk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2002) 208.

²⁸ AI (n 13) 62–63.

²⁹ “Asitane-i Aliyye'de tüccar taifesinden Alleon Bazergan'ın Darbhâne-i Âmire için tarih-i Miladi'nin 1835 mâh-ı Mayıs'ından sene-i mezkûr Teşrin-i Sânisî'ne değin fûrûht etmiş olduğu evrâk-ı poliçâtın mikdârını ve bu poliçât-ı mezkûrun masârifât-ı mu'tade ve terettüb eden ziyânîmübeyyin defter icmâlidir.” (BOA.D.BŞM.DRB.d, 545/4; 9 Z. 1250; BOA.D.BŞM.DRB.d, 542/38; 4 Z. 1250).

Nezaretî fonunda bulunan bu kayıtların açılmasıyla özellikle Osmanlı Devleti'nde kullanılan kıymetli evraka dair daha fazla bilgi edinilebilecektir.

Osmanlı Devleti'nin kambiyo sözleşmeleri çerçevesinde yabancı paraların değerini sabitleme veya kesilen poliçelerdeki fiyat artışlarını kontrol etme çabaları, arşiv belgelerine göre düzenlenen Tablolardan daha iyi anlaşılacaktır. Bu Tablolarda Almanya, Avusturya, Fransa, Hollanda ve İngiltere'ye keşide edilen poliçelerin miktarı ve artış oranları gösterilmiştir. Bu Tablolar aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin hangi yıllarda hangi ülkeyle ticaretinin arttığını da göstermektedir. Osmanlı Devleti'nde kambiyo düzeni ve yapılan sözleşmeleri incelediğimizde 1834-1837 döneminde 65 milyon 213 bin 96 kuruşluk poliçe keşide edildiği görülmektedir (Tablo 2). Bu poliçelerin yaklaşık %50'si İngiltere üzerine çekilen poliçelerdir. Bu istatistikler, Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile önemli bir ticaret bağının olduğunu göstermektedir. İngiltere'den sonra Avusturya ve Fransa da önemli ticaret ortakları olmuştur.

Tablo 2: İstanbul'dan Almanya, Avusturya, Fransa, Hollanda ve İngiltere'ye Keşide Edilen Poliçe Tutarları (1834-1837/Kuruş)

Keşide Yılı	Almanya (Beç)	Avusturya (Beç)	Fransa	Hollanda	İngiltere	Ülkeler Toplam
1834	120.075	2.066.038,9	1.770.730,7	44.732	4.140.444,4	8.142.021
1835	1.349.596	3.789.085	2.270.701	260.193	4.341.143,3	12.010.718
1836	43.785	27.295.653	558.650	-	8.862.125	36.760.213
1837	-	-	788.175	-	7.511.968,5	8.300.144
Toplam	1.513.456	33.150.776,9	5.388.256,7	304.925	24.855.681	65.213.096

Kaynak: BOA.C.HR, 2171; BOA.D.BŞM.DRB.d, 542/38; 545/4; 577/7; 599/36; 626/49; BOA. HAT, 1627/11.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya keşide ettiği poliçeler, 1836 yılında yaklaşık %300 artmıştır (Tablo 2). Bu dönemde Avusturya'ya çekilen poliçelerin artışı %74 ile birinci sıraya yükselmiştir. Bu yükselmeye silah alım ve satışının etkisi olabilir. İngiltere ile poliçe alışverişinde ise düşüş (%34) yaşanmıştır. Bu dönemde Darbhane- i Âmir'e'nin kambiyo istikrarını sağlamak için büyük çaba sarf ettiği görülmektedir. Tüccarların poliçe keşide etmesi teşvik edilmiştir. Sterlinin fiyatı 98 kuruşa sabitlenmiştir.³⁰ Osmanlı Devleti'nde 1837 yılında Avrupa'ya çekilen poliçelerde önemli oranda azalma olmuştur (Tablo 2).

³⁰ BOA.D.BŞM.DRB.d, 626/49;1253.

Tablo 3: İstanbul'dan Almanya'ya/Beç'e Keşide Edilen Poliçe Tutarları ve Döviz Kurları (1834- 1836/Florin-Kuruş)

Keşide Yılı	1 Florin (Ortalama-Kuruş)	Florin Değişim Oranı	Florin (Toplam Tutar)	Kuruş (Toplam Tutar)
1834	20	-	6.000	120.075
1835	19,96	-0,20%	67.596	1.349.596,3
1836	20,85	4,46%	2.100	43.785
Toplam	-	-	75.696	1.513.456

Kaynak: BOA., D.BŞM.DRB.d, 545/4 ve 577/7 numaralı belgeler.

Osmanlı Devleti'nde 1834-1836 yılları arasında Almanya üzerine çekilen poliçeler, toplam 75 bin 696 Almanya florini olup Osmanlı parası karşılığı 1 milyon 513 bin 456 kuruştur. Almanya en az poliçe keşide edilen ikinci ülke konumundadır (Tablo 3).

Tablo 4: İstanbul'dan Avusturya'ya Keşide Edilen Poliçe Tutarları ve Döviz Kurları (1834- 1841/Avusturya Florini-Kuruş)

Keşide Yılı	1 Avusturya Florini (Ortalama-Kuruş)	Avusturya Florini Değişim Oranı	Toplam Tutar (Avusturya Florini)	Toplam Tutar (Kuruş)
1834	9,81	-	210.391	2.066.038,9
1835	9,91	1,02%	382.023	3.789.085
1836	9,75	-1,61%	2.799.236	27.295.653
1840	11,3	15,90%	-	-
1841	11,75	3,98%	-	-
Toplam	-	-	3.391.650	33.150.777

Kaynak: BOA.C.HR, 53/2650; BOA.C.MF, 4/179; BOA.D.BŞM.DRB.d, 542/38; 545/4; 577/7 ve 599/36 numaralı belgeler.

Osmanlı Devleti'nde 1834-1837 döneminde en fazla poliçe keşide edilen ülke 33 milyon 150 bin 777 kuruş ile Avusturya olmuştur. Avusturya florini 1835 yılında yaklaşık %1 değer kazanmış, 1836 yılında ise %1,61'lik değer kaybetmiştir. 1840 yılında ise 1836 yılına göre %15,9'luk ciddi bir artış olmuştur (Tablo 4).

Tablo 5: İstanbul'dan Hollanda'ya Keşide Edilen Poliçe Tutarları ve Poliçeyle İlgili Döviz Kurları (1834-1835/Hollanda Florini-Kuruş)

Keşide Yılı	1 Hollanda Florini (Ortalama- Kuruş)	Hollanda Florini Değişim Oranı	Toplam Tutar (Florin)	Toplam Tutar (Kuruş)
1834	7,9	-	5.658	44.732
1835	8,02	1,52%	32.428,6	260.193,3
Toplam	-	-	38.087	304.925

Kaynak: BOA., D.BŞM.DRB.d, 545/4.

Osmanlı Devleti'nde 1834-1837 yılları arasında Avrupa'da en az poliçe keşide edilen ülke 304 bin 925 kuruşla Hollanda olmuştur (Tablo 5).

Tablo 6: İstanbul'dan Fransa'ya Keşide Edilen Poliçe Tutarları ve Döviz Kurları (1834- 1840/Frank-Kuruş)

Keşide Yılı	1 Frank (Ortalama- Kuruş)	Frank Değişim Oranı	Toplam Tutar (Frank)	Toplam Tutar (Kuruş)
1834	3,83	-	462.272	1.770.731
1835	3,85	0,52%	588.993	2.270.701
1836	3,91	1,56%	142.843	558.650
1837	4	2,30%	197.044	788.175
1838	4,25	6,25%	-	-
1839	4,12	-3,06%	-	-
1840	4,4	6,80%	-	-
Toplam	-	-	1.391.152	5.388.257

Kaynak: BOA.C.AS, 1191/53202; BOA.C.DH, 108/5369; BOA.C.HR, 145/7203; BOA.C.MF, 152/7588; 44/2188 ve 84/4; BOA.D.BŞM.DRB.d, 21/14 ve 23/19; BOA.D.BŞM.DRB.d, 542/38; 545/4; 577/7; 599/36 ve 626/49; BOA.HAT, 1627/11 numaralı belgeler.

Osmanlı Devleti'nde 1834-1837 yılları arasında Fransa'ya keşide edilen poliçelerin toplamı 5 milyon 388 bin 257 kuruştur. 1835 yılında en fazla artış olmuş ve 2 milyon 270 bin 701 kuruşluk poliçe çekilmiştir. 1838 yılına kadar sürekli yükselen frank, 1839 yılında bir önceki yıla göre %3,06'lık düşüş yaşamıştır. Frank'ın değeri 1840 yılında %6,8'lik bir artışla zirveye çıkmıştır (Tablo 6).

Tablo 7: İstanbul'dan İngiltere'ye Keşide Edilen Poliçe Tutarları ve Poliçeyle İlgili Döviz Kurları (1834-1839/Sterlin-Kuruş)

Keşide Yılı	1 Sterlin (Ortalama-Kuruş)	Sterlin Değişim Oranı	Toplam Tutar (Sterlin)	Toplam Tutar (Kuruş)
1834	96,65	-	42.838,60	4.140.444,40
1835	97,32	0,69%	44.609,23	4.341.143,30
1836	98,54	1,25%	89.931	8.862.125
1837	98	-0,55%	76.652,63	7.511.968,50
1838	107,25	9,44%	-	-
1839	106,75	-0,47%	-	-
Toplam	-	-	254.031	24.855.681,2

Kaynak: BOA.C.HR., 2171; BOA.D.BŞM.DRB.d, 542/38; 545/4; 577/7; 599/36 ve 626/49; BOA.HAT, 1627/11 numaralı belgeler.

Osmanlı Devleti, 1834-1837 yıllarında Avrupa'ya 65 milyon 213 bin 96 kuruşluk poliçe yazmıştır. Bunlardan 24 milyon 855 bin 681 kuruşu İngiltere'ye keşide edilmiş, 1836 yılında 8 milyon 862 bin 125 kuruşluk poliçe ile İngiltere en fazla poliçe çekilen ülke olmuştur. 1838 yılında Sterlin değeri %9,44 artarak 107,25 kuruşa yükselmiştir (Tablo 7).

Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile ticaretinde poliçenin kullanılması kambiyo sözleşmelerinin yapılmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Avrupalı tüccarlarla kambiyo sözleşmeleri imzalaması ticaret hukukunda düzenlemeler yapılmasını da sağlamıştır. Osmanlı hukuku bu dönemden itibaren Batı ile uyumlu hale gelmeye başlamıştır. Nitekim daha sonraki yıllarda, ülkeler arasında kıymetli evrakın kullanılması kambiyo sözleşmelerinin uluslararası kurallara göre düzenlenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu kapsamda Lahey ve Cenevre'de konferanslar düzenlenmiştir. Cenevre Konferanslarından sonra 7 Temmuz 1930 tarihinde "Poliçe ve Bonolar Hakkında Cenevre Yeknesak Kanunu" ilan edilmiştir. Bu Kanun uluslararası geçerliliği olduğu için katılan tüm ülkeleri bağlamıştır. "Poliçe ve Bonolara İlişkin Bazı Kanunlar İhtilâfının Çözümüne Dair Cenevre Konvansiyonu" ve "Poliçe ve Bonolara İlişkin Damga Resmi Kanunlarına Dair Konvansiyon" adlı düzenlemeler de yürürlüğe girmiştir. Kambiyo senetleri hukuku alanında Cenevre Konvansiyonları günümüzde ticaret hukukunun en önemli referansı olmuştur. Bills of Exchange Act (1882) da Anglo-Sakson hukuk sistemini oluşturmuş ve günümüz ticaret hukukuna referans olmuştur. Amerika'da 1895 yılında duyurulan Negotiable

Instrument Law ise ABD'nin küresel ticarete temel aldığı ticaret hukuku referansı olmuştur. Türkiye, Cenevre Konvansiyonlarını imzalamıştır. İsviçre Borçlar Kanunu, 1957'de Türkiye'ye uyarlanırken Cenevre Konvansiyonları da dikkate alınmıştır. Günümüz Türk hukukunda poliçe, bono ve çek gibi kambiyo sistemi AB uyum çerçevesinde şekillenmiştir. Türkiye, Cenevre Yeknesak Kanunu ve Kanunlar İhtilâfına İlişkin Konvansiyon hükümleri ile İsviçre Borçlar Kanunu'nu dikkate alarak Türk Ticaret Kanunu'nu yazmıştır.³¹

Osmanlı Döneminde kambiyo senetlerinden poliçe ve bononun emre yazılı olması gerekmektedir. Çek ise hem emre ve hem de hamile yazılı senet niteliğinde ciro olabilirdi. Bu uygulama, kıymetli evrakın kolaylıkla elden ele dolaşabilmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nde kıymetli evrakın kullanımının yaygınlaşması, yabancı tüccarlarla anlaşmazlıkların da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu anlaşmazlıkların çözümü için de kambiyo sözleşmeleri yapılmıştır. Kambiyo sözleşmeleriyle Osmanlı Devleti ve yabancı tüccarlar arasındaki şartlar iki tarafın da kabul edeceği şartlara bağlanmıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra oluşan ticaret düzeni yeni bir mevzuatın oluşturulmasını gündeme getirmiştir. Avrupa Birliğine üye ülkeler, Brüksel ve Lugano Konvansiyonlarını dikkate alarak 44/2001 sayılı AB Konsey Tüzüğünü düzenlemişlerdir. Bu Tüzük aynı zamanda AB üye ülkelerinin mahkemelerini de evrensel hale getirmiştir. Avrupa Birliğinin altı kurucu devleti, 27 Eylül 1968 yılında Brüksel'de Brüksel Konvansiyonu imzalayarak 22 Aralık 2000 tarihinde Avrupa Birliği Konseyi tarafından tüzük haline dönüştürülmüş, 1 Mart 2002 tarihinde de yürürlüğe konulmuştur. AB ülkeleri, kendi aralarında mahkemeleri tanıyarak ortak bir hukuk düzeni oluşturmak istemişlerdir. Osmanlı Devleti'nde ise uyuşmazlıklarda karşı ülkenin hakları öncelik teşkil etmekteydi. Türkiye hem AB hem de Osmanlı uygulamaları çerçevesinde milletlerarası yetkili mahkemeleri tanımıştır. Örneğin Türk hukukunda (gerçek) kişinin ikametgâhının sürekli kalma niyetiyle oturduğu yer olarak belirlenmesi, uluslararası hukukun bir sonucudur. İkametgâhi olmayanların veya ikametgâhi tespit edilemeyen bir şahsın “halen oturduğu yer”, ikametgâhi kabul edilmiştir.

Günümüzde poliçe, bono ve çekte ödeme yerinin gösterilmesi, “alternatif mecburî” unsur olarak kabul edilmektedir. Fakat Osmanlı döneminde bu kural yer yer uygulanmamıştır. İstanbul, dönem itibarıyla poliçe ve kambiyo piyasasının merkezi olmuştur.³² 19. yüzyılın başlarında Avrupa'ya yapılan ticarete poliçe kullanımı olağan hâle gelmiştir. Bu durum birçok arşiv belgesinden anlaşılmaktadır. Örneğin 1800 yılında İstanbul'da daha çok

³¹ Fırat Öztan, Kıymetli Evrak Hukuku (4. bs, Turhan Kitabevi 1997) 365.

³² Edhem Eldem, '18'inci Yüzyılda İstanbul'da Poliçe Tedavülü ve Kambiyo Kurları Hakkında' (Türk Tarih Kurumu 1993) 1675–1676.

Avrupa ile ticaret yapan Antoni Kozerini ve Prasinho Zarahani, Avrupa'da birçok merkez ile ticaret yapabilmıştır. Hatta padişah emriyle Sadrazam tarafından tüccarlara borçlarını taksitle ödeme izni verilmiştir.³³

Osmanlı Devleti'nde poliçe kullanımı ve yabancı para üzerinden bunun keşide edilebilmesi, ticari malların satın alınmasında kolaylıklar sağlamıştır. Örneğin 1800'de Trieste'deki Osmanlı devlet donanmasına ait firkateyne kaptanlık eden Zeynel Kaptan, gemiler için paraya ihtiyacı olduğunda Lorenzo Gasparini'den para almış, kendisine İstanbul'da ödenmek üzere 15 Ocak 1800 tarihli 2 bin 250 kuruşluk poliçe kesmiştir. Bu poliçeleri Trieste'de mühürleyip verebilmiştir. Bu poliçe ödemesi, İrad-ı Cedit Hazinesi'nden yapılmıştır.³⁴ Avrupalı ünlü tüccarlardan Olasto Mavrokordato, 1820 yılında İzmir, Hocabey, Livorno, Malta ve daha başka bazı yerlerle ticaret yapabilmıştır.³⁵ Yine başka bir örnekte; 1837 yılı başlarında Tophane-i Âmire tarafından Fransa'da icat edilen insan anatomisi modellerinden iki adet sipariş edilmiş ve Osmanlı Devleti Paris Büyükelçisi Nuri, Andre R. Cottier'den 6 bin 552 frank borç almıştır. Bu borca karşılık da İstanbul'da ödenmek üzere Mart 1837 tarihli bir poliçe keşide etmiştir. Bu poliçe hazine tarafından 17 Nisan 1837 tarihinde ilgili tüccarın İstanbul'da ikamet eden ortağına ödenmiştir.³⁶

Osmanlı Devleti'nde kesilen bazı poliçelerde anlaşmazlıklar da yaşanmıştır. Bu anlaşmazlıklarda güven sağlamak adına Osmanlı hazinesi ve kadılığı, soruna çözüm bulmuştur. Örneğin Osmanlı'nın Malta Konsolosu, İzmir'e gönderilmek üzere kömür satın almış ve kömür bedeline karşılık 29 Aralık 1860 tarihinde 487 sterlin 5 şilinlik bir poliçe keşide etmiştir. Bu poliçe, alacaklı tüccar Salvator Şamiri'ye verilmiştir. Poliçenin muhatap kısmına Sayda Valisinin adı yazılmıştır. Ancak Sayda Valisi poliçe tutarını ödemeyi reddetmiştir. Poliçe parasının ödenmemesi üzerine Malta'da kömürün satın alındığı Salvator Şamiri, konsolosa protesto çekmiştir. Konsolos ise keşide ettiği poliçenin Hariciye Nezareti'nin emriyle çekilmesini örnek göstererek iddia edilen zarar ve faizin Osmanlı Devleti tarafından ödeneceğini bildirmiştir. Konsolos, poliçe bedelinin ödenmesi için Hariciye Nezareti'ne yazı yazmıştır.³⁷ Bu talep ve olay sonrası Osmanlı Devleti, kömürün bedelini ödemek zorunda kalmıştır. Osmanlı Döneminde, poliçe ile ilgili anlaşmazlıkların çözümü daha çok mahkemelerde değil de hazine veya ilgili bakanlıklarda olmuştur. Günümüzde kambiyo senetlerinde yaşanan uyuşmazlıklarda ise Türk mahkemesi yetkili olabileceği gibi yabancı bir ülke mahkemesi de yetkili kılınabilir. Türk hukukuna göre

³³ BOA.C.ADL, 34/2052.

³⁴ BOA.C.BH, 144/6937.

³⁵ BOA.C.İKTS, 39/1945.

³⁶ BOA.C.MF, 14/681; 11 M. 1253.

³⁷ BOA.HR.TO, 321/63; 21 Eylül 1861; BOA.HR.TO, 322/31; 8 Kasım 1862.

kambiyo senetleri, kıymetli evrakın bir türü olarak kabul edilmektedir. Türk Ticaret Kanunu'na göre poliçe, bono ve çekin taşınmaları gereken şekil kayıtları bellidir. Yargıtay'ın içtihatına göre de Almanya'da keşide edilen bir poliçe, Türk Ticaret Kanunu'nun öngördüğü şekil şartlarına uygun ise geçerlidir.³⁸

Osmanlı Döneminde kambiyo senetleri imzalandığında imzalayanın hangi ülke vatandaşı olduğu veya göçmen-mülteci olması sorun teşkil etmiştir. Günümüzde mültecilerin kambiyo senetleri bakımından hangi hukuka tabi olacağı Cenevre Konvansiyonlarında düzenlenmediğinden, Türkiye'de ikamet eden mülteciler, Türk hukukuna göre işlem görmektedir. 1951 yılında imzalanan Mültecilerin Hukukî Durumuna İlişkin Sözleşme genel olarak dikkate alınmaktadır. Bu sözleşmeyi Türkiye de imzalamıştır.³⁹ Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi günümüzde Türkiye de en fazla göç alan ülkelerdendir. Osmanlı Devleti, göçmenler ve mültecilerin ticaret hukuku açısından değerlendirilmesinde örnek davaları dikkate alırken günümüzdeki davalarda ise uluslararası hukuk oldukça yol göstericidir.

V. TÜRK TİCARET HUKUKUNDA ÖRFİ TEAMÜLDE OSMANLI ETKİSİ

Günümüz ticaret hukukunda kambiyo, “para ya da para yerine geçen belgelerin değiştirilmesi” olarak tanımlanabilir. Türk Ticaret Kanunu'na göre kambiyo senetleri; çek, bono ve poliçe olarak sıralanmaktadır. Osmanlı Devleti Döneminde başlayan kambiyo sözleşmeleri ve sonrasında şekillenen Türk ticaret hukuku, genel olarak örf ve adetler ile İslam hukukunu da dikkate almıştır. Osmanlı Devleti'nde ilan edilen Mecelle'nin 45'inci maddesinde “örf ile tayin nass ile tayin gibidir” denilerek örfi hukuka vurgu yapılmıştır.⁴⁰ Mecelle'nin 36'ncı maddesinde de “Adet muhakkemdir. Yani hükmi şeriyi ispat için örf ve âdet hakem kılınır.” ifadesiyle töreye vurgu yapılmıştır. Bu anlamda Osmanlı, her ne kadar Batı'dan etkilenmişse de kendi töre hukukunu da ticari işlemlerde kullanmıştır.⁴¹ Osmanlı Döneminde kanunnamelerde de öncelikle örfi hukukun dikkate alındığını söyleyebiliriz. Günümüzde de Ticaret Kanunu'nun 2'nci maddesinde bir bölgeye veya ticaret dalına özgü ticari örf ve adetlerin genele göre üstün olacağı, taraflar arasında bölgesel farklılık olması halinde ise ifa yerindeki ticari örfün dikkate alınması hükmü vardır. Yani aslında bölgelerin alışkanlıklarının ticaret hukukunda dikkate alınması gerektiği belirtilmektedir. Bu anlamda Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında

³⁸ Bu karar için bkz. Yargıtay 11. HD, E. 1976/3063, K. 1976/3106, T. 10.6.1976 (Kazancı İchtihat ve Mevzuat Tarama Programı).

³⁹ Bu Sözleşme için bkz. Resmî Gazete 05.09.1961- 10898.

⁴⁰ M Akif Aydın, Osmanlı Hukuku (İSAM 2020) 62.

⁴¹ Sadri Maksudi Arsal, Hukukun Umumi Esasları I (Ankara Hukuk Fakültesi 1937) 42-43.

töre hukuku anlamında bir benzerlik olduğunu söylemeliyiz. Osmanlı Devleti kambiyo sözleşmelerini Batı'dan örnek almakla birlikte çoğu Batı ülkesinde örfi hukukun dikkate alınmadığını biliyoruz. İsviçre Borçlar Kanunu buna örnektir. Almanya'da ise tıpkı Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'ne benzer bir durum söz konusudur. Yine Anglo-Sakson hukukunda da örf ve adetler ön plana çıkmaktadır. Hem Osmanlı'da hem de Türkiye Cumhuriyeti'nde ticaret hukukunda örf ve adetlerin öncelikli olması, tüccarların değişime bağlı olarak kendi menfaatlerine uygun kurallara daha kolay uyum sağlamasıyla da ilgilidir.⁴² Konulan kanun bazen zamanla ihtiyaçları karşılamadığı gibi yeni durumların oluşmasına bağlı olarak anlaşmazlıklara çözüm de bulunamayabilir. Osmanlı Devleti'nde kambiyo sözleşmeleri her ne kadar imzalanmış olsa da tüccarların karşılaştığı sorunlara bağlı olarak bazen yazılı kurallar yerine örfi uygulamalar ile daha kolay çözüme ulaşılabilmektedir. Uluslararası Ticaret Hukukuna göre de, *lex mercatoria*, yani öncelikle ticari örfler dikkate alınarak anlaşmazlıklar çözüme kavuşturulmaktadır.⁴³ BM'nin Uluslararası Mal Satımına İlişkin Sözleşmelerinde de yine örfi hukuka vurgular yapılmaktadır. Uluslararası Tahkim Mahkemelerinde de yine teamüller ve uygulamada yazılı olmayan kurallar da dikkate alınmaktadır. Osmanlı Devleti'nde Mecelle Kanunu'nun 36-45'inci maddelerinde ticaret hukukunda örfi hukukun kullanılması düzenlenmiştir. Günümüzde Borçlar Kanunu'nda teamül ifadesiyle örf ve adetler kastedilmektedir. Kaldı ki Osmanlı Devleti de kambiyo sözleşmeleri imzaladıktan sonra Batılı tüccarlar ile ilk zamanda bu teamüller konusunda anlaşamamıştır. Batılı tüccarlar kestikleri poliçelerde Türk örfi hukukunun temel kaidelerini dikkate almadıklarından anlaşmazlıklar mahkemelere intikal etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde yeni ticaret kanunu yapılırken Avrupa'dan örnekler dikkate alınsa da Osmanlı Dönemindeki uygulamalar ve toplumda değişen örfi kurallar da ticaret kanunu içerisinde geçerli kılınmıştır. Yine günümüzde 2018 yılında yürürlüğe giren 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde yazılı olmayan hukuk kuralları ile örf ve adetlerin, eski hukuk kaynaklarının araştırılmasına dair Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı görevlendirilmiştir. Bu görevlendirme ile çözümsüzlüklerin sonuçlandırılmasında eski uygulamalardan örfi hukuk kurallarına göre teamüller toplanarak yayınlanacak ve ilgililerin kullanımına sunulacaktır. Adalet Bakanlığı bunu yaparken her bölgenin ticaret odalarının verilerinden faydalanarak aslında bölgesel anlamda bir teamül hukukunu da derlemektedir. Bu uygulamanın benzerlerini Osmanlı Devleti'nde de görmek

⁴² Erol Ulusoy, *Ticari Örf ve Adet* (Türkmen Kitabevi 2011) 69–70.

⁴³ Tolga Ayoğlu, *Uluslararası Ticari Sözleşmelere Uygulanan Genel Prensipler, Maddi Hükümler ve Ticari Adet-Teamüller Olarak Lex Mercatoria* (2. bs, Vedat Kitapçılık 2011) 163–164.

mümkündür. Osmanlı Devleti'nde de bölgede görülen davalarda uygulamalar ilgili ticaret erbablarına sorularak çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Kadı sicilleri bu bakımdan kaynak olarak da kullanılmıştır. Günümüzde mahkemeler de bölgesel anlamda ticaret odalarından görüş alarak bazı davalarda karar mekanizmasını daha hızlı işletebilme imkânına sahiptirler. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği bu anlamda ticaret hukuku açısından 596 adet kararı toplayarak erişime açmıştır.⁴⁴ Bu örnekler ile Osmanlı Dönemindeki kadı sicillerinin birbirine benzer amaçlar taşıdığı söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin kambiyo sözleşmeleri ile Avrupa'yla ekonomik uyumu, zaman zaman bazı krizler döneminde ekonomik zorluklara neden olmuştur. Osmanlı kambiyo sözleşmeleri sonrasında dünyada değişen para politikaları ticaret hukukunda da değişime yol açmıştır. Dünyada 1870-1930'lar arasında Altın Para Standardı Dönemi, 1930-1944 yılları arasında Büyük Buhran Dönemi, 1944-1973 yılları arasında Bretton Woods Sistemi Dönemi ve sonrasında Dalgalı Kur Sistemi genel olarak küresel ekonominin oluşmasına neden olduğu gibi küresel bir ticaret hukukunun oluşmasına da imkân vermiştir. Osmanlı Devleti'nde kambiyo sözleşmeleriyle bir bakıma kendi para biriminin değerini koruması, ticaretin kolaylaşması, borç para alımının hızlanması amaçlanmıştır. Fakat bu durum süreli bir dönemde gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nde 1850'lere kadar ticaret daha çok mal değişimine göre şekillenmiştir. Kambiyo sözleşmeleri bir bakıma yabancı sermayenin Osmanlıya ilgi göstermesine de neden olmuştur.⁴⁵ Yabancı sermayenin ülkeye girmesi, doğal olarak ticaret hukukunda o yabancı vatandaşların vatandaş olduğu ülkenin hukukunun anlaşmalara girmesine vesile olmuştur.⁴⁶

Genel olarak Osmanlı Devleti'nin Batı ile ticaretinin gelişmesi kıymetli evrakın kullanılmasına, ticaret hukukunda yeni düzenlemelere, tüccarlar ile devletin iş birliği imkânlarının kanunlaşmasına neden olmuştur. Bu dönemdeki anlaşmalar ve sözleşmeler önce ilk Cumhuriyet Döneminde, sonrasında da Soğuk Savaş bitiminde uluslararası ticaret hukuku düzenlemelerinde örnek alınmıştır. Türkiye, genel olarak örf ve adetlerin bölgesel farklılıkların hukuka göre karar almalarında etkisini artırmaya yönelik düzenlemelere önem vermiştir. Osmanlı Devleti'nin uygulamaları günümüz ticaret hukukunun biçimlenmesine ve uygulamalarına da örnek olmuştur.

⁴⁴ <http://sanayi.tobb.org.tr/orfl.php> (01.05.2022).

⁴⁵ Yahya Sezai Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, 1923-1950 (Yurt Yayıncılık 1982) 81; V Necla Geyikdağı, Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914 (Bahar Vural ed, Hil Yayın 2008) 91.

⁴⁶ Erol Ortabağ, Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon (Türkiye Bankalar Birliği 2018) 42.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ticarete poliçe yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. İstanbul ise ticaret merkezi olması yanında poliçelerin değiş-tokuşunun yapıldığı merkez haline gelmiştir. Batılı tüccarlar İstanbul'da poliçe değişimi veya ödemesi yaparak yurt dışında geçerli kambiyo sözleşmelerinin yapılmasını sağlamışlardır. Bu sözleşmeler ile bazı ülke poliçelerinin Osmanlı Devleti'nde geçerli olması sağlanmış veya Osmanlı poliçelerinin Avrupa'da geçerliliği güvence altına alınmıştır. Kambiyo sözleşmeleri, devletler arasında kullanılan ticarî senetlerin uyumlu hâle getirilmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti ile Avrupa ülkeleri arasında ticari ilişkiler 1889'da Uruguay'ın başkenti Montevideo'daki kongrede Milletlerarası Ticaret Hukuku Konvansiyonunun kabul edilmesinde de etkili olmuştur. Ticaret hukukunda gelişmeler 1912'de 27 devletin katılımıyla ikinci Lahey Konferansında kambiyo senetleriyle ilgili uyum sözleşmesinin imzalanmasını hızlandırmıştır. Türkiye de sözleşmeyi imzalayan ülkelerdendir. Bu sözleşme, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla geçerliliğini yitirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ticarete özellikle Almanya, Avusturya, Hollanda, Fransa ve İngiltere'yle ilişkiler ön planda olmuştur. Bu ülkeler ile poliçelerin tanınması konusunda bir teamül oluşmuştur. Osmanlı Devleti, Darbhane-i Âmire ile kambiyo istikrarını sağlamaya çalışmıştır. Yabancı ülkelere keşide edilen poliçelerin yabancı para karşılıkları belirlenmiş, bu amaçla tüccarlara poliçe keşide ettirilmiştir. Ticarete kıymetli evrakın kullanılmasıyla kambiyo sözleşmeleri de imzalanmıştır. Osmanlı Devleti, İstanbul'da ikamet eden çeşitli ülke tüccarlarıyla Darbhâne-i Âmire'nin teminatıyla 1838 yılında ilk defa poliçeyle ilgili bir sözleşme imzalamıştır. Bu sözleşme hukuki açıdan önemlidir; çünkü Avrupalı tüccarlar doğrudan Darbhane-i Âmire ile sözleşme yapmamış, Osmanlı Devleti'ni temsilen bir sarrafla sözleşme yapmışlardır. Yabancı tüccarların Darphane'nin kefaletini istemeleri ve sözleşmede Padişahın onayının alınması devlet garantisi altında bir ticaret olduğu kanaatini oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde yabancı paraların geçerli olmasıyla bunların değerlerinin neye göre belirleneceğine dair tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalara çözüm için de yeni kambiyo sözleşmeleri imzalanmıştır. Poliçenin sıkça kullanılmasıyla döviz fiyatları sürekli artmış, Osmanlı Devleti de buna çare olarak yeni önlemler almıştır. Maliye Müşiri Safveti Paşa ve Darbhane-i Âmire Nazırı Tahir Bey bu süreçte önemli rol oynamışlar, Avusturya uyuğundan Baltazzi ve Fransa uyuğundan Alleon isimli tüccarlar arasında, 29 Mayıs 1843 tarihinde iki yıl süreli kambiyo sözleşmesi imzalanmıştır. Bu sözleşmelerle yabancı paraların değeri 2 yıl süreyle sabit kalmıştır. Böylece Osmanlı Devleti, 1843-1845 yıllarında döviz kuru açısından sıkıntı yaşamamıştır.

Avrupa'da 1848'de yaşanan karmaşa nedeniyle kıymetli evrakın karşılıksız çıkması yaygınlaşmıştır. Bu karmaşaya karşı hukuken düzen getirilmesi için 1849'da Dersaadet Bankası kurulmuştur. Osmanlı Devleti, bu banka sayesinde 1852 yılına kadar kıymetli evrakın kullanımında hukuken sorun yaşamamıştır. Dersaadet Bankası üzerinden 1849-1852 yıllarında Viyana, Marsilya, Paris ve Londra'ya 2 milyar 406 milyon 415 bin 288 kuruşluk poliçe keşide edilmiştir. Bu miktarın yaklaşık %76'sı İngiltere'ye çekilen poliçelerdir. Bu bankanın kapanması poliçelerde yeniden sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Buna çözüm için 1859 yılında Galata Bankerlerin kurduğu Şirket-i Maliye ile Osmanlı Hükümeti arasında bir kambiyo sözleşmesi imzalanmıştır. Osmanlı Hükümeti adına Maliye Nazırı Hasip Paşa, şirket adına Camondo, Zarifi ve Aristidi Baltazzi adına Tubini sözleşmeyi imzalamıştır. 10 yıl geçerli olan bu sözleşme, 1863 yılında Osmanlı Bankası'nın Merkez Bankasına dönüştürülmesiyle feshedilmiştir. Osmanlı Merkez Bankası, bundan sonra kıymetli evrakın kontrolünde tek yetkili olmuştur.

Osmanlı Ticaret Hukuku, günümüzde Türk Ticaret Kanunu'nun oluşmasına referans oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nde kullanılan poliçe, bono ve çek gibi kambiyo senetleri günümüzde de ticarete geçerli evraktır. Türkiye'nin ticaret hukuku, Cenevre Konferansları ile 7 Temmuz 1930 tarihinde kabul edilen "Poliçe ve Bonolar Hakkında Cenevre Yeknesak Kanunu", "Poliçe ve Bonolara İlişkin Bazı Kanunlar İhtilâfının Çözümüne Dair Cenevre Konvansiyonu" ve "Poliçe ve Bonolara İlişkin Damga Resmi Kanunlarına Dair Konvansiyon" dikkate alınarak yazılmıştır. Türkiye, Cenevre Konvansiyonlarını imzalamıştır. İsviçre Borçlar Kanunu, genel olarak birçok ülkenin örnek aldığı bir kanun olmuştur. Türkiye de bu kanunu uyarlamıştır. Türkiye'nin uluslararası hukuk bağlamında dönüşümü Avrupa Birliğine uyum sürecinde hızlanmıştır. 22 Aralık 2000 tarihinde Avrupa Birliği Konseyi tarafından tüzük haline dönüştürülen Brüksel Konvansiyonunu Türkiye açısından önemli hukuk içtihatıdır.

Bununla birlikte, Osmanlı Devleti döneminde başlayan kambiyo sözleşmeleri, Mecelle ve sonrasındaki Türk Ticaret Hukukunda genel olarak örf ve adetler de dikkate alınmıştır. Bir diğer ifadeyle, Osmanlı Devleti her ne kadar ticari işlemlerde Batı'dan etkilenmişse de kendi töre hukukunu da uygulamıştır. Nitekim aynı benzer uygulama günümüzde de devam etmektedir. Nitekim Ticaret Kanunu'nun 2. Maddesinde bir bölgeye veya ticaret dalına özgü ticari örf ve adetlerin genele göre üstün olacağı, taraflar arasında bölgesel farklılık olması halinde ise ifa yerindeki ticari örfün dikkate alınması hükmü bulunmaktadır. Batı hukukunda ise bu durum farklılık göstermektedir. İsviçre hukukunda örf ve adetlere yer verilirse de Alman ve Anglo-Sakson ticaret hukukunda örf ve adetler ön plana çıkmaktadır. Özetle, Batılı devletlerin ticaret hukukundan etkilenen Osmanlı Devleti'nin uygulamaları, günümüz ticaret hukukunun da biçimlenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- BOA: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
BOA, BEO, 4112/308337; 28 Teşrin-i Evvel 1328/10 Kasım 1912.
BOA, C.ADL, 34/2052; 9 Ş. 1214/6 Ocak 1800.
BOA, C.AS, 1191/53202.
BOA, C.BH, 144/6937; 11 Za. 1214 / 6 Nisan 1800.
BOA, C. DH, 108/5369.
BOA, C.HR, 145/7203.
BOA, C.HR, 185/9246; 17 B. 1270/15 Nisan 1854.
BOA, C.HR, 2171.
BOA, C.HR, 53/2650.
BOA, C. İKTS, 39/1945; 4 Ca. 1235/18 Şubat 1820.
BOA, C.MF, 14/681; 11 M. 1253/17 Nisan 1837.
BOA, C.MF, 152/7588; 44/2188 ve 84/4.
BOA, C.MF, 4/179.
BOA, D.BŞM.DRB.d, 21/14 ve 23/19.
BOA, D.BŞM.DRB.d, 542/38; 4 Za. 1250/4 Mart 1835.
BOA, D.BŞM.DRB.d, 545/4; 9 Z. 1250/8 Nisan 1835.
BOA, D.BŞM.DRB.d, 577/7; 599/36 ve 626/49.
BOA, D.BŞM.DRB.d, 626/49; 4 L. 1253/1 Ocak 1838.
BOA, HAT, 1627/11-1-1; 17 Mayıs 1838.
BOA, HR.TO, 321/63; 21 Eylül 1861.
BOA, HR.TO, 322/31; 8 Kasım 1862.
BOA, İ.MSM, 20/485; 29 R. 1259/29 Mayıs 1843.
BOA, İ.MSM, 20/485-1-1; 29 R. 1259/29 Mayıs 1843.
BOA, ŞD, 2817/14; 16 Eylül 1328/25 Eylül 1912.

Diğer Kaynaklar

- Al H, *Osmanlı Devleti'nde Kambiyo İstikrarı Uygulaması (1839-1863)*, (1. Baskı, Birleşik Yayınevi 2011).
Arsal SM, *Hukukun Umumi Esasları* (Ankara Hukuk Fakültesi 1937).
Aydın, M. A., *Osmanlı Hukuku*, (İSAM Yayınları, 2020).
Ayoğlu T, *Uluslararası Ticari Sözleşmelere Uygulanan Genel Prensipler, Maddi Hükümler ve Ticari Adet-Teamüller Olarak Lex Mercatoria* (2. bs, Vedat Kitapçılık 2011).

Çakıcı M, '19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Kıymetli Evrakların Hukuki ve İktisadi İşlevleri' (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019).

Ekşi N, *Cases and Materials on the Eu Private International Law* (1. Baskı, Legal Yayıncılık 2006).

Eldem E (F), *Osmanlı Bankası Tarihi* (Ayşe Berktaş tr, Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi 1999).

Eldem E, '18'inci Yüzyılda İstanbul'da Poliçe Tedavülü ve Kambiyo Kurları Hakkında' (Türk Tarih Kurumu 1993). 1671-1684.

Geyikdağı VN, *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914* (Bahar Vural ed, Hil Yayın 2008)

Kazgan H, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi* (Alpay Kabacalı ed, Türkiye Bankalar Birliği 1997).

Kenanoğlu MM, *Ticaret Kanunnâmesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticaret Hukuku* (1. Baskı, Lotus Yayınevi 2005).

Kılınç A ve Karakaya H, Batılı Devletlerin Karma Ticaret Mahkemelerinde Mecelle'nin Uygulanmasına Yönelik Eleştirilerin Değerlendirilmesi, 2022, 2(1) Kırıkkale Hukuk Mecmuası, 59-89.

Koyuncu N, 'Osmanlı Devleti'nde Sarrafların Mültezimlere Kefilliği' (2016) 5 İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 295-326.

Ortabağ E, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon* (Türkiye Bankalar Birliği 2018).

Örf Adet ve Teamül Kararları Arama: <http://sanayi.tobb.org.tr/orfl.php> (01.05.2022).

Öztan F, *Kıymetli Evrak Hukuku* (4. bs, Turhan Kitabevi 1997).

Pamuk Ş, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi* (3. bsk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2002).

Resmî Gazete: 05.09.1961- 10898.

Serdaroğlu ÜS, 'Osmanlı Devleti'nde İlk Banka: Dersaadet Bankası ve Poliçe İşlemleri' (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 2011).

Şenyurt A, '18 ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Poliçe Kullanımı ve Poliçeci Esnafı' (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 2016).

Tezel YS, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, 1923-1950* (Yurt Yayıncılık 1982).

Ulusoy E, *Ticari Örf ve Adet* (Türkmen Kitabevi 2011).